

OSMANLI DEVLETİ'NİN DİLENCİLERE BAKIŞI (BURSA ÖRNEĞİ)

THE TREATMENT OF BEGGARS IN THE OTTOMAN STATE (THE CASE OF BURSA)

Dr. Ömer DÜZBAKAR*

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin dilencilere bakışını ortaya koymaya çalışmaktır. İslâmiyet'in getirdiği zekât, sadaka gibi dini bir takım sosyal yardımlaşma kurumları yanında Osmanlı'nın kendi iç dinamikleri de bu konuda üzerinde durulması gereken konulardır. Mahalle halkının birbirine karşı sorumluluğu, esnafın kendi içinde oluşturduğu orta sandıkları ile meslektaşlarının kötü duruma düşmelerinde yardımlaşması, aile içinde çocuğun daha ana karımdayken bir birey olarak haklarının olması, anne ve babanın ölümü ya da çocuğa bakamayacak olduğu durumlarda geliştirilen tebennî (geçici evlatlık) sistemi, boşanma durumunda kadın ve çocuğa nafaka bağlanması ve devletin kontrolü altına alınmaları, iş yapamayacak durumda olan yaşlılar için gerektiğinde yaşlının talebi üzerine çocuklarından nafaka talebinde bulunabilmesi, vakıflar yoluyla yoksullara yardım edilmesi bu iç dinamikler arasında sayılabilir.

Tüm bunlara rağmen çok zor durumda kalan kimseler devletin kontrolü altında dilencilik yapabilmıştır. Öyle ki adeta bir meslek erbabı gibi başlarında devlet ile olan ilişkilerini düzenleyen kethüdarları bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dilencilere insanlara dua etmeleri belki de psikolojilerinin düzelmesi için çalışan bir hizmet grubu yani "duacı esnafı" gibi yaklaştığını göstermektedir. Tüm bunlara rağmen art niyetli, kolay para kazanma peşinde koşan, halkın dini duygularını istismar eden ve halkı rahatsız eden dilenciler, buldukları yerden başka yerlere sürgün edilmiştir.

Bu çalışmada, günümüzde dilencilerin büyük bir çoğunluğunun çocuk, kadın, yaşlı ve hastalardan oluşmasından dolayı konu bu dört merkezde toplanarak incelenmiştir. Günümüzdeki dilencilerin bir takım özelliklerinden yola çıkıp Osmanlı dönemiyle bağlantı kurulmaya, kısaca bugünün gözüyle düne bakılmaya çalışılmıştır. Temel kaynak olarak Bursa Şer'iyye Sicilleri ve Bursa Kütüğü kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, dilenci, vakıf, sürgün, Bursa.

---

* Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü
oduzbakar@gmail.com

Abstract

This study explores the ways the Ottoman State treated beggars. The status of beggars in the Ottoman Empire can be understood by looking at the dynamics of Islam as well as the internal dynamics of the Ottoman society. Islam provided important means of social assistance and solidarity such as zekât (distribution of one's revenue by 1/40 to the poor and destitute) and sadaka (alms-giving). The internal dynamics of Ottoman society have also largely contributed to the elimination of poverty by such mechanisms as the mutual responsibility of the neighborhood people, the collective fundraising among professional guilds to be used for emergency cases occurring to members, the entitlement of a child to certain inheritance rights as early as when he/she was yet an unborn fetus, tebennî (the temporary adoption system) in case of parental death or lack of caring capacity, payment of maintenance allowance or alimony to mother and child in case of divorce plus their protection by the state, parents' demand from their children for maintenance allowance during senility and the supply of social assistance to the poor by pious foundations.

Despite all these help and protection mechanisms the question of poverty was far from being solved satisfactorily. Persons under extremely difficult material conditions were allowed by the state to earn their living on the basis of begging under state control. Beggars were able to formally sustain their begging activities under an official supervisor as though they were a professional group organized in a guild system. The supervisor was communicating the state directives to the beggars and regulating their relations with the authorities. The beggars were usually praying for the good of people around and receiving their donations and alms rather than directly and eagerly asking for money. In short, the state was accommodating them as a "guild of prayers" rather than as a group of mean beggars. This approach was psychotically more humanitarian and comfortable. However, some people with evil intentions to make easy money attempted to abuse this institution by exploiting people's religious and moral conscience although they were by no means helpless. Such people were sent in exile to other places by the state.

In this study, because most of the beggars we see in our vicinity are children, women, older persons and physically handicapped, this study deals with these four subjects mentioned above. Taking into account certain characteristics of the beggars today, it aims at establishing relation with Ottoman period and at briefly examining the past with today's modern approach. The main sources used in the study include the Shari'a Court Records of Bursa and the Bursa Register.

Key Words: Ottoman, beggar, wakf, exile, Bursa.

1. GİRİŞ

İslâm dininde de diğer ilâhî dinlerde olduğu gibi inananlardan muhtaç durumda olan din kardeşlerine yardım etmeleri, onlardan içine düştükleri zor anlarında birbirlerine yardımcı olmaları istenmektedir. Buna karşılık insanların duygularını istismar ederek çalışabilecek güçte oldukları halde kolay kazanç yolu olarak gördüklerinden dilencilik yapanlara iyi gözle bakılmaz. Kur'an'ı Kerim'de Bakara Suresi'nin 273. ayetinde dilencililiğe İslâm'ın bakışı açıkça görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin hadislerinde de ihtiyacı olmadığı halde dilenenler

kınanmıştır¹. İslâm'da dilencilik bir meslek, dilenmekte bir geçim yolu olarak kabul edilmemekle birlikte İslâm toplumlarında da dilencilere rastlanmaktadır. Bunların başında da bazı mutasavvıflar ve dervişler gelmektedir. Dünyevî arzuları terk eden, mal ve servetlerini elden çıkardıktan sonra fakir bir hayat yaşayan bazı sûfiler geçinebilmek için zaman zaman dilenmek zorunda kalmışlardır².

İslâm toplumlarında sosyal birliği yaşatacak önemli düzenlemeler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan “hayrât” (hayır işlerinde yarışmak)³, “infak” (Allah yolunda harcamak)⁴, “sadaka vermek”⁵, “karz-ı hasen” (Allah’a güzel bir ödünç takdim etme)⁶, “yoksulu doyurmak”⁷, “sadaka-i câriye” (sürekliliği olan hayır işleri)⁸ gibi değerler sayılabilir. İslâm’ın vurgu yapmış olduğu infak, zekât ve sadaka-i cariyeye gibi, öldükten sonra kişiye sevap getirecek bu yardımlaşma ve dayanışma biçimleri, İslâm toplumları arasında geniş uygulama alanı bulmuştur.

Bu uygulamaların dikkate değer amacı, bir taraftan ferde dünyada ve âhirette iyi bir hayat kazandırmak olduğu gibi diğer taraftan, bireyler arasındaki iktisadi dengesizliğin ortadan kaldırılmasına yardım ederek mutluluğun tabana yayılmasını sağlamaktır. Bu itibarla servetin tek elde toplanması hoş karşılanmamıştır. Servet sahiplerinden, sahip oldukları kaynaklarının bir kısmını diğer bireyler ve toplum yararına harcamaları tavsiye ve bazen de emir boyutunda istenmiştir. Bu emir ve tavsiyelerden ikisi çok ön plana çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bunlardan emir boyutunda olanı zekât⁹, tavsiye niteliğinde olanı ise sadaka-i cariyedir¹⁰.

Osmanlı’da savaş, salgın hastalık, isyan gibi çeşitli sebeplerle yaşanan göç beraberinde hızlı bir kentleşmeyi getirmiştir. Kentsel topluluğun bir kısmının yoksulluk, etnik farklılıklar gibi sebeplerden dolayı diğerlerinden ayrılmaları gruplaşmalara neden olmuştur. Bu gruplar kendileri dışında kalan kesimlere kapalı duygu ve davranışlar geliştirmişlerdir. Mekânsal olarak dışlanmış olmaları kendi içlerine kapanmalarına yol açmıştır. Bu kapanma mevcut konumlarını iyileştirmek için gerekli olan fırsatlardan da yoksun kalmalarına neden olmuştur¹¹. Bu tür bir

¹ Ali Toksarı, “Dilencilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 299.

² Süleyman Uludağ, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994, s. 300.

³ Bakara, 2/148; Âl-i İmrân, 3/114; Mâide, 5/48; Enbiya, 21/90.

⁴ Bakara, 2/195, 215, 261.

⁵ Bakara, 2/271; 277; Nisâ, 4/114.

⁶ Hadîd, , 57/18; Müzzemmil, 73/20.

⁷ Hâkka, 69/34; Feccr, 89/18; Mâûn, 107/3.

⁸ Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercümesi*, V, Çev: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969, s. 182-183.

⁹ Zekâta ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Enver Kaan, *Kur’an ve Sünmete Göre Zekât*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; H. Ahmet Şimşek, *İslâm’da Zekât Müessesesine Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

¹⁰ Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 119.

¹¹ Doğan Bıçkı, “Küreselleşme Sürecinde ‘Mekansal Yarıma’ ve ‘Kentsel Yoksulluk’ Olgusunun Kurumsal ve Uygulamalı Bir Analizi: Bursa-İşiktepe Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal

durum yoksul kimsenin hem sosyal hem de mekânsal olarak dışlanarak ötekileştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Her dönemde dilenciler ve serseriler yani çalışabilecek sağlık ve güçte oldukları halde çalışmayıp tembellek eden ve başıboş gezen kişiler, toplum açısından tehlike unsuru kabul edilmiş ve kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu düşünce sadece Osmanlıda değil Avrupa'da da çok esi dönemlere kadar uzanmaktadır. 16-18. yüzyılda İstanbul'daki dilenci ve serserilerin toplatılıp yol yapım işlerinde çalıştırılmak ya da muhtelif işlerde kullanılmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat olarak dağıtılmaları¹² bu tür kişilere verilecek cezaların toplumdan tecrit olmaktan ziyade eğitici, ıslah edici fonksiyonlarının olduğunu göstermektedir.

2. Çocuklar

Osmanlıda çocuk hakları daha anne karnında cenin halindeyken başlamaktadır. Öyle ki miras taksimi sırasında hisse alabilmişlerdir. Çardak Mahallesi'nde oturan İbrahim adlı kişinin vefatından sonra mirasçısı olarak karısı ve bir kızı olduğu belirtildikten sonra karısının hamile olduğu da belirtilmiş yekün kısmında "hisse-i haml" şeklinde anne karnındaki çocuğun terekeden düşen hissesi de yazılmıştır¹³.

İskat-ı cenin adı verilen kasten çocuk düşürme İslâm-Osmanlı Ceza Hukuku'nda suçtur. "Yoksulluk kaygısıyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de doyuran/rızıklandıran biziz"¹⁴. "Onların öldürülmesi gerçek büyük bir suçtur"¹⁵. Kur'an'da yer alan bu ayetler bilerek çocuk düşürmenin yasaklandığını gösteren örnek ayetlerdir. "Çocuklara hangi suçları sebebiyle öldürüldükleri sorulacak"¹⁶ ayeti de cahiliye döneminde Arapların fakirlik, besleyememek korkusuyla çocuklarını diri diri toprağa gömmelerinin yasaklandığını belirtmiş, aynı zamanda ıskat-ı cenin de evladını katletmek olduğu vurgulanmıştır¹⁷. Çocuk düşürme suçunda korunan hukukî yarar konusunda ceninin hayat hakkı, gebe kadının sağlığı, hayatı ve ırkın sürekliliğine dair kamu hakkı olmak üzere birden fazla hak söz konusu olduğu için karma korunan hukukî yarardan söz edilebilir¹⁸. Yani bu suç, hem bireysel hem de toplumsal çıkarları zedeleyen bir suçtur¹⁹.

Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 66. Osmanlı'nın yoksullara karşı tutumu hakkında bakınız; Mine Ener, "Religious Prerogatives and Policing the Poor in Two Ottoman Contexts", *Journal of Interdisciplinary History*, XXXV/3, (Winter) 2005, s. 501-511.

¹² Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, (Nisan) 1999, s. 35-37.

¹³ BŞS B 151 84a.

¹⁴ Hud, 11/6.

¹⁵ İsrâ, 17/31.

¹⁶ Tekvir, 81/8-9.

¹⁷ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, 5605.

¹⁸ Abdel Rahim Orman, *İslam Kültüründe Aile Planlaması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 214.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Düzbakar, "Abortion in the Islamic-Ottoman Legal Systems", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, 5/9, April 2006, s. 28-38.

Anne ve babaya emanet edilen bir çocuk, onlara Tanrı tarafından ihsan edilmiş bir ümittir. İslâmiyet'in temel yasaları gereğince, bu çocuğun en iyi şekilde yetiştirilmesi kutsal bir görevdir. Bunun içindir ki İslâmiyet çocuk sahibi olmak isteyen bir kişinin bu sorumluluğu yüklenebilme olanağını ön şart olarak ileri sürmektedir²⁰.

Dilenci çocukların büyük bir kısmını annesi, babası ya da her ikisi de olmayan çocuklar oluşturmaktadır. Kur'an'ı Kerim'de de belirtildiği gibi İslam'da süreklilik gösteren evlat edinmeye izin verilmediğinden²¹ bu gibi çocuklar için tebennî adı verilen bir tür geçici evlatlık ya da koruyucu aile diyebileceğimiz bir sistem geliştirilmiştir. Buna göre anne ve babası olmayan ya da olduğu halde bakamayacak kadar düşkün olan ailelerin çocukları belirli bir süre için bazı kurallar çerçevesinde başkalarına verilir. “İnde'z-zafer” ya da “ianeden müstağni oluncaya değin” şeklinde ifade edilen bu süre çocuğun kendi ihtiyaçlarını başkalarına bağımlı olmadan sağlayabileceği buluş çağına eriştiği dönemdir²². Burada koruyucu aile kendi ailesi yanında gerekli bakım ve eğitimi göremeyen çocuğu geçici bir süre için bakıp, eğiten aile anlamında kullanılmaktadır²³.

Tebennî olarak verilen çocuklardan önemli bir kısmını terk edilen çocuklar oluşturmaktadır. Sultan Murad-ı Sani Mahallesi'nde oturan Mehmed adlı kişi, Câmi-i Kebir yakınlarında bulunduğu tahminen bir yaşındaki çocuğu mahkemeye götürerek tebennî ve nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, çocuğun kimsesinin olmaması nedeniyle Mehmed'in tebennî isteğini “...tebennî ve terbiye için alub...” şeklindeki ifade ile kabul ederek günlük dört akça nafaka takdir etmiştir²⁴. Burada tebennî yanında kullanılan “terbiye için” ifadesi de dikkat çekicidir. Tebennî olarak verilen çocuğun sadece yeme, içme ve barınma gibi ihtiyaçlarının değil, iyi bir terbiye altında yetişmesinin de hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Başta geçim sıkıntısı olmak üzere kimi aileler de çocuklarını tebennî olarak vermek zorunda kalmışlardır. Kiremitcizâde Mahallesi'nde oturan Mustafa adlı kişi, “...hücr-i terbiyemde olan Mehmed bin İbrahim nam sagiri ebeveyni infâkdan acizler olub tebennî ve terbiye için bana teslim eylediler...” şeklindeki ifadesiyle küçük çocuğun ana-babasının çocuğun nafakasını sağlamaktan aciz oldukları için kendisine tebennî olarak verdiklerini söylemiştir. Mahkemeden çocuğun tebennî olarak kendisine verilmesini ve nafaka talebini dile getirdiğinde çocuğun verilmesine ve günlük üç akça nafaka takdirine karar verilmiştir²⁵.

²⁰ Ahmet el Sarabassy, “Evlilik, Aile Planlaması ve İslâmiyet”, *Aile Araştırmaları 6, Nüfus ve Aile Planlaması*, Derleyenler, Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Belma Tokuroğlu, Ankara: A.A.K. Yayınları, 1991, s. 267.

²¹ Ahzâb Suresi 33/4-5.

²² Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998, s. 73. Kimsesiz çocuklar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Düzbakar, “Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.: 6, Bursa 2004/1, s. 87-95.

²³ Abdurrahman Kurt, “İslâm'ın Koruyucu Aileye Bakışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/6, Bursa 1994, s. 177.

²⁴ BŞS B 144 7a.

²⁵ BŞS B 144 78b.

Günümüzde dilenci çocukların büyük bir kısmının anne ve babasının boşanmış oldukları görülmektedir. Yine bu çocukların büyük bir kısmı anne ve babalarının yeniden evlenmeleri nedeniyle üvey anne ve babalarının şiddetine maruz kalarak evden kaçarak dilenmek zorunda kalmaktadır. Osmanlı döneminde boşanan eşler²⁶, yeniden evlendiklerinde eski eşlerinin çocuklarından da sorumludurlar. Bunlara karşı kötü davranışta buldukları takdirde cezalandırılmışlardır. Bursa Kütüğü'nde yer alan Boyacı Kuloğlu olarak da bilinen Fethi Çelebi buna güzel bir örnektir. 1560'da karısı mahkemeye başvurarak Fethi Çelebi'nin, gece-gündüz içki içerek her türlü fenalığı yaptığını belirterek kendisine ve üvey kızına kötü muamele etmesinden dolayı şikâyetle bulunmuştur. Mahkeme, Fethi Çelebi'ye bu tür davranışları tekrar etmemesi konusunda uyarıda bulunduğu sırada hakime karşı da kötü sözler sarf ettiğinden cezalandırılmıştır²⁷.

Çocukların haklarının gözetilmesinde önemli bir etken de vasîlerdir. Vesâyet, edâ ehliyeti, yani haklarını kullanma ehliyeti bulunmayan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kimseye tanınmasıdır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere mallarının idaresi başkasına devredilecek olan kişi eksik ehliyetli, başka bir deyişle kendi mallarını bizzat kendisi idareden aciz olmalıdır. Bu acizyet çocukluk, cinnet (akli dengesinin bulunmaması) ya da bunaklık şeklinde olabilir²⁸. Vasîlik çocuk için yapılacaksa genellikle mahkemece anneler vasî tayin edilmişlerdir. Annenin tercih edilmesinin temel sebebi onun hidâne hakkıyla yakından ilgilidir. Hidâne, annenin veya yakın akrabadan herhangi birinin küçük yaştaki çocuğu himayesi altına alması, ona bakması ve terbiyesiyle meşgul olmasıdır. Hanefî fıkına göre evlâtlarına karşı olan sevgisi nedeniyle erkek çocuğun yedi, kız çocuğun ise dokuz yaşına kadar anne tarafından yetiştirilmesi uygun bulunmuştur²⁹.

Boşanma ile son bulan evlilikler de çocukların bakımı belli bir yaşa kadar anneye bırakılmıştır. Anne eğer isterse kocası ya da onun ölümü halinde yakınlarından çocuğun bakımı için gerekli masrafları karşılamak üzere belli miktarda bir nafaka almıştır. Fakat çocuğun bakımında bir kusuru ya da herhangi bir hastalığa tutulması durumunda çocuk annesinden alınmak suretiyle babasına ya da babasının ölmüş olduğu durumlarda bir başka akrabasının yanına verilmiştir. İbrahim Paşa Mahallesi'nde oturan Halil adlı kişi mahkemeye başvurarak boşandığı eşi Kerime'nin hücr-i terbiyesinde bulunan kızının eşinin "Frenk

²⁶ Osmanlıda boşanma ve boşanma türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Düzbakar, *XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne Yanıyan Şehir Merkezindeki Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 175-203.

²⁷ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4520, s. 119.

²⁸ Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara: A.A.K. Yayınları, 1992, s. 427.

²⁹ Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950, s. 425. Osmanlı devletinin son dönemlerinde kimsesiz çocukların barındırılması için Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cüneyd Okay, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", *Osmanlı*, 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 496-508.

marazına mübtela” olması ve bu hastalığı “emrâz-ı sâriyyeden” yani bulaşıcı hastalıklardan olması ve şimdiden kızının “boğazına isabet ve sirayet etmesi” nedeniyle kızının eşinden alınarak kendisine verilmesini istemiştir. Mahkeme durumun incelenmesi sonucunda Halil’in anlattıklarının doğru olduğuna ve kızın daha fazla zarar görmemesi için annesinden alınarak Halil’e verilmesine karar vermiştir³⁰.

Osmanlı döneminde mahalle anlayışı günümüzden farklıdır. Mahalle halkı birbirlerine karşı sorumlu olup sosyal bir dayanışma içinde yaşamıştır³¹. Çevresinde olup bitenlerden haberdar ve sorumlu olduğu kadar bakıma muhtaç çocuklar için de duyarlıdır. Buna dair bir örnek, sicillere 1561’de işlenen Hüseyin’in kızı Fatma hakkındadır. Babası taşraya gitmiş, büyük anası Servi Kadın dilencilige başlamış olduğundan mahalle ahalisinden birçok kimseler mahkemede, “bu küçük kız, bu dilenci kadının yanında kalırsa harap olur”, diye haber verdiklerinden Fatma mahkeme tarafından annesinden alınarak Ayşe Hatun’a teslim edilmiştir³².

Çocuklarla ilgili olarak burada üzerinde durmamız gereken bir kurum da II. Abdülhamit döneminde kurulan ve 1896 yılında faaliyete geçen Darülaceze’dir. Darülaceze, hastaneleri, süt çocukları için kreş, yetimler için bünyesinde eytamhanesi olan büyük bir kurumdur. Aynı zamanda sahip olduğu atölyelerle darülaceze sakinlerinin bir zanaat öğrenmeleri ve iş ile meşgul olmalarını sağlayan darüssay özelliğindedir³³.

3. Kadımlar

Oryantalistlerin büyük bir çoğunluğu İslâm toplumunda kadının düşük bir statüye sahip olduğunu ve bunun kaynağının da ataerkil aile yapısından kaynaklandığını ifade etmektedirler. Kadının ekonomik tasarruflarda bulunmadığını ya da mahkemeye gidip yasal haklarını ve menfaatlerini savunamadıklarını belirtmektedirler. Üstelik İslâm öncesi Arap kabile hukukunun aşırılıklarını azaltan klâsik İslâm hukuku tarafından kendilerine bahşedilen iyiliklerden mahrum edildikleri genel bir kanaat olarak görülmektedir³⁴. Bu konuda Avrupalıların yazdığı seyahatnamelere bakılacak olursa başta Osmanlı olmak üzere

³⁰ BŞS B 112 27b.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V/5, Bursa 2003/2, ss.97-108.

³² BŞS A 80 44a.

³³ Darülaceze hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayını, 1996; II. Abdülhamid döneminde kimsesiz çocuklara yönelik olarak kurulan başka bir kurum olan Darulhayr-i Ali hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Nadir Özbek, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darulhayr-i Ali”, *Tarih ve Toplum*, CLXXXII, 1999, s. 75-84.

³⁴ Haim Gerber, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, *Çev. Hayri Erten, S.Ü.İ.F.D.*, Sa. 8, Konya 1998, s. 327.

Doğu “Binbir Gece Masalları” gibi yansıtılmakta ve kadınlar ailenin birer ferdi olarak değil de “şehvetin kaynağı” olarak ele alınmaktadır³⁵.

Osmanlı devletinde kadınlar kendi iradeleri ile mahkemeye başvurmuşlar, bizzat mahkemede bulunmuşlar veya vekilleri aracılığıyla dava açmışlar, aleyhlerine açılan davalara karşı da kendilerini savunabilmişlerdir. Öyle ki kendi aile fertleri karşısında bile haklarını savunmuşlardır. Çünkü Osmanlı devletinin tabi olduğu İslâm hukukuna göre kadın, ister evli, ister bekâr olsun her türlü hukuki muameleyi yapmaya ehil ve hak sahibidir³⁶.

Kadınlar isteklerini Divan-ı Hümayun'a dahi bildirebilmekteydiler. Şeyh Vanî Mehmet Efendi evkafı ile ilgili beratta bunu görmek mümkündür. Vâkif-ı mezburun kızı olan Seyyide Hatice Hatun, bu görevi Divan-ı Hümayun beratıyla yerine getirmekte ve Anadolu muhasebesinde kayıtlı iken maliyeden yeniden berat talebinde bulunmaktadır. Gönderilen beratta “...evladiyet ve meşrutiyet üzere evkaf-ı mezbureye kemâ-kân ber vechi şart-ı vâkif mütevelliyeye olub...” şeklindeki ifadeyle kendisinin vâkifın şartı gereğince eskisi gibi vakfın mütevellisi olduğu belirtilmektedir³⁷. Bu belge, kadınların Divan-ı Hümayun'a başvurabildiğini gösterdiği gibi vakıflarda da görev aldıklarını ortaya koymaktadır.

Osmanlı devletinde kadınlar toplum içinde ezilmiş, haklarını aramaktan aciz kimseler olmadıkları gibi erkekler üzerinde baskı kurabilecek kadar da cesurdurlar. Öyle ki tüccar taifesinden Hacı Ahmet adlı kişi eski eşi Saliha tarafından kendisine uygulanan baskı sonucu Divan-ı Hümayun'a şikâyetinde bulunmuştur. Bu şikâyet üzerine gönderilen fermanda belirtildiğine göre Hacı Ahmet, Fatma adlı eşiyle boşanmış “...mihrin ve nafakasının virüb bunun zimmetinde bir akça ve bir hibe hakkı kalmayub dahl olunmak icab ider hali yoğiken mezbur hatun kanaat itmeyüb hilâf-ı şer'-i şerif rencide ve remide itmekden halli olmaduğun...” şeklindeki ifadeyle karısından boşanıp hakkı olan mehir ve nafakayı verdiği halde karısı tarafından rencide edildiği ve korkutulduğu anlaşılmaktadır. Gönderilen ferman bu konuya ilişkin şeyhülislâmdan alınan fetva ve boşanma hücceti gereğince hareket edilip sonuca bağlanması ve “...tekrar emrim varmağa muhtac eylemeyesin...” şeklindeki uyarıyla son bulmaktadır³⁸.

Evli bir kadın, kendisinin veya çocuğunun geçimini sağlamak üzere çalışmak mecburiyetinde değildi. Çünkü hukuken ailenin geçimini sağlama görevi erkeğe aitti ve kadın çalışmak için zorlanamazdı. Barınma, yiyecek, giyecek ve tedavi giderlerinin karşılanacağı kocası tarafından taahhüt edilen kadın, evin

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Düzbakar, “The Image of the Turkish Women in Orientalists' Travel Books From the “Others” Point of View”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Kayıt*, Sa. 10, Bahar 2008, s. 145-155.

³⁶ M. Faruk Nebhan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Çev. Servet Armağan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, s. 63.

³⁷ BŞS B 148 36a.

³⁸ BŞS B 285 48b.

işlerini yapmak³⁹ hatta çocukları emzirmek zorunda dahi değildir⁴⁰. Kadınlar, kocalarının evin geçimini sağlamadıkları durumlarda mahkemeye giderek haklarında şikâyetle bulunabilmekteydiler. Yiğid-i Cedîd Mahallesi'nde oturan Amine adlı kadın kocası Mehmet Efendi hakkında şikâyetle bulunarak kocasının kendisi ve iki çocuğuna bakmadığını ve daha önce de aynı şikâyetten dolayı mahkemeye başvurduğunda kocasının uyarıldığı halde bu uyarıyı dikkate almadığını belirterek mahkemeden yaşadıkları eve gelmeleri ve durumlarını kendi gözleri ile görmeleri talebinde bulunmuştur. Mahkemece görevlendirilen kişiler evde "...ancak yüz dirhem bulgur ile iki vukıyye pekmez, buçuk keyl nohuddan gayri nafaka mukabelesinde bir şey olmadığına..." şeklindeki ifadeleri ile Amine adlı kadının söylediklerini doğrulamış ve mahkeme, Mehmet Efendi'yi eşi ve çocuklarının nafakalarını yeterli ölçüde karşılaması konusunda tekrar uyarmıştır⁴¹.

Toplumda kadın haklarının en önemli göstergelerinden biri olan nafaka, sırf boşanma halinde değil, eşin evi terk etmesi veya masrafları karşılamaması halinde, zevcenin mahkemeye müracaatı üzerine de bağlanmıştır⁴². İslâm hukukuna göre evin reisi erkektir. Erkek, kadın ve çocukların kimseye muhtaç olmayacak şekilde yeme, içme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Eğer, erkek bu yükümlülüğünü yerine getirmiyor veya değişik nedenlerle getiremiyorsa, mahkeme kanalıyla bu görevin nerede ve nasıl yerine getirileceği tayin edilecektir. Evin reisi olan babanın korumakla görevli olduğu karısı ve çocuklarının yeme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını yanlarında bulunduğu sürece karşılamakla yükümlü tutulduğu gibi, beldeden kaybolması, çok uzaklara gitmesi, iflas edip fakir düşmesi gibi durumlarda bile nafakalarını karşılaması emredilmiştir⁴³. Hanifi mezhebinin böyle durumlarda bulduğu çözüm, kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmektir⁴⁴. Nafakaya ihtiyacı olduğunu mahkemeye müracaat ederek bildiren kadına kadı tarafından kocasının maddî durumuna göre günlük olarak nafaka takdir edilmiştir. Zağferânlık Mahallesi'nde oturan fahr'ül-muhadderat Saliha Hatun, kocası Hacı Osman Ağa üzerine oğlu, taht-ı hizane ve hücr-i terbiyesinde olan İsmail Çelebi adlı sagir ile iki cariyesi için nafaka talebinde bulunduğu anda oğlu için günlük kırk akça, cariyeleri için de kırk olmak üzere toplam seksen akça nafaka takdir edilmiştir. Söz konusu meblağın oldukça yüksek olmasından dolayı olacak Osman Ağa'nın tüccar tayfasından olup "...tekmil ve iktidarı olduğun..." şeklindeki ifadeyle bu parayı ödeyebilecek gelire sahip olduğunu belirten bir de açıklama konmuştur⁴⁵.

³⁹ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1988, s. 201.

⁴⁰ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 53.

⁴¹ BŞS B 112 91a.

⁴² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001, s. 79.

⁴³ Nafaka konusu ve bununla ilgili farklı durumlar için bakınız: Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstulâhât-ı Fikhiyye Kamusu*, II, s. 444-448.

⁴⁴ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâ Boşanma-Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul 1986, s. 1-12.

⁴⁵ BŞS B 75 18b.

Kocasının ortadan kaybolması halinde kadınlar çocuklarının geçimlerini sağlayabilmek için kocasına ait malları satabilmekteydi. Mustafa adlı kocası ortadan kaybolan Havva adlı kadın, oğlu ve kızının vasisi olarak geçimlerini sağlayamadığından dolayı kocasına ait harap menzili satmak için izin istediğinde "...sagiran mezburanın nafaka ve kisveye ziyade zaruretleri ve menzil-i mezburdan gayri malı olmayıb..." şeklindeki ifadeyle çocukların geçimini sağlayacak başka bir malı olmadığından menzil satışına izin verilmiştir⁴⁶.

Kadınlar hamile oldukları taktirde çocukları dünyaya gelinceye değin nafaka talebinde bulunabilmekteydi. Pınarbaşı Mahallesi'nde oturan Fatma adlı hamile kadın Ahmet adlı kocasının ortadan kaybolması üzerine "... vaz-ı haml idinceye degin..." şeklindeki ifadesiyle çocuğunu doğuruncaya değin kocası Ahmet üzerine nafaka talebinde bulunmuş ve kendisine "... yevm-i dörder akça hammaliye..." günlük dört akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁷.

Kadın boşandıktan bir süre sonra hamile olduğunu anladığında eski kocasından çocuğunu doğuruncaya değin nafaka talebinde bulunmakta, kocası hamile olduğuna inanmıyor ise ebelere gönderilerek durum açıklığa kavuşturulmaktaydı. Abdal Mehmed Mahallesi'nde oturan Kerime adlı kadın, kocası Şaban'dan 23 gün önce ayrılmış ve hamile olduğunu anladığında çocuğunu doğuruncaya değin kendisinden nafaka talep ettiği halde kocası hamile olduğuna inanmamıştır. Bu durumda mahkeme tarafından Kerime, Hoca Yunus Mahallesi'nde ebe olduğu anlaşılan Fatma adlı kadının evine gönderilerek hamile olup olmadığına bakması istenmiş ve hamile olduğu anlaşılınca da kocası Şaban üzerine günlük on akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁸.

İncirlice Mahallesi'nde oturan Hanife adlı kadın eski kocası Hacı Mehmet'in kendisini talâk-ı bâin ile boşadığını ve nafaka iddeti için 200 akça verdiğini fakat kendisinin hamile olduğunu söyleyerek bunun için de ayrıca nafaka takdir olunmasını istemiştir. Kocası ise boşandıklarını kabul ettiği halde karısının hamile olmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine kabile hatunlara götürülen Hanife'nin hamile olduğu anlaşılınca eski kocası üzerine günlük beş akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁹.

Nafakada tespit edilen miktar nafakayı ödeyecek olan kişinin maddi gücüne göre belirlenmiştir. Bu miktarın yüksek olduğu durumlarda, üzerine nafaka takdir edilen kişinin ödeyebilecek güce sahip olduğu da belirtilmekteydi. Zağferânlık Mahallesi'nde oturan Saliha Hatun adlı kadın, İstanbul'da Vefa Meydanı'nda oturan ve şu anda Şam Ağa'sı olan eşi Hacı Osman Çavuş'dan

⁴⁶ BŞS B 116 29b.

⁴⁷ BŞS B 143 8a.

⁴⁸ BŞS B 147 48b.

⁴⁹ BŞS B 116 57b. Kabile: Ebe kadın yerinde kullanılan bir tabirdir M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 114. Ebelik, yani kabilelik gibi hayırlı bir hizmet yapan hanımlar, Saray-ı Hümayun ebesi, kibar ebesi, ahad-ı nas ebesi olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 3. baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 346-348.

kendisi, henüz yeni doğurduğu çocuğu ve kocasına ait üç cariye'nin nafaka ve kisveleri için bir akça bile bırakmadığından dolayı şikâyetçi olmuş ve kocası üzerine nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, Saliha Hatun, çocuğu ve üç cariye için toplam günlük yüz elli akça nafaka takdir etmiş ve "...yüzelli cedit akçayı virmeğe tahammül ve iktidarı..." ifadesiyle de Hacı Osman Çavuş'un bu meblayı ödeyebilecek güçte olduğu belirtilmiştir⁵⁰.

Takdir edilen nafaka çeşitli sebeplerden dolayı yetmediği takdirde artırılmasına yönelik olarak da başvuru yapılabilirdi. Hazreti Emir Mahallesi'nde oturan Emine adlı kadın daha önce boşandığı kocası Ali'den küçük kızı Kezban için taktir edilen günlük iki akça olan nafakanın "... sagire-i mezburenin nafakasına ihata itmediği ecluden ..." şeklindeki ifadesiyle artırılma talebine bulunmuş ve nafaka günlük üç akçaya çıkarılmıştır⁵¹. Bunun tam tersi olduğu yani önceden mahkeme tarafından taktir edilen nafaka miktarının fazla olması dolayısıyla indirilmesine yönelik yapılan başvurular da olmuştur. Hoca Tayyib Mahallesi'nde oturan Ali Çelebi'nin eşi Ayşe adlı kadın mahkemeye gelerek daha önce kendisinin küçük kızı için Ali Çelebi üzerine günlük sekiz akça nafaka takdir ettirdiğini fakat günlük dört akçanın kızının nafakası için yeterli olduğunu ve kalan dört akçanın kesilmesi talebinde bulunmuştur. Bu talep mahkeme tarafından uygun görülerek nafaka miktarı günlük sekiz akçadan dört akçaya indirilmiştir⁵².

Nafaka miktarına itiraz ederek tespit edilen miktarı ödeyemeyeceğini belirten eşler de bulunmaktadır. Veli Şemseddin Mahallesi'nde oturan Mehmet Çelebi mahkemeye başvurarak, karısı Rabia hatunun boşandıktan sonra kızı için yapmış olduğu nafaka talebi üzerine takdir edilen günlük on akça nafakayı "...zikir olunan nafakaya iktidarım olmamağla..." şeklindeki ifadesiyle ödemeye gücünün yetmediğini bildirerek bu miktarın düşürülmesini istemiştir. Durum, Mehmet Çelebi'nin çevresinden sorulduğunda söylediklerinin doğru olduğu anlaşılmış ve nafaka miktarı günlük beş akçaya indirilmiştir⁵³.

Nafaka takdir edilmesi gayrimüslimler için de geçerlidir. Nitekim Umur Bey Mahallesi'nde oturan Nasrânî kadın, kocasının ortadan kaybolması ve geride geçimlerini sağlayacak hiçbir şey bırakmaması üzerine kendisi ve oğlu için nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, Nasrânî kadının bu başvurusu üzerine kendisi için günlük dört, oğlu için ise üç akça nafaka takdir etmiştir⁵⁴.

Kadınlar kendi nafakalarından başka muhâlaa dışında boşandıkları kocalarından çocuk nafakası da talep etmişlerdir. Kendilerinde kalan çocuğun ihtiyaçları için, erkek çocuklarda bülûğ çağına veya emsalleri kazanmaya başladığı zamana kadar, kız çocuklarda ise evleninceye kadar nafakaları babaya aittir⁵⁵.

⁵⁰ BŞS B 147 32b.

⁵¹ BŞS B 143 3b.

⁵² BŞS B 77 72a.

⁵³ BŞS B 140 14a.

⁵⁴ BŞS B 112 37a.

⁵⁵ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, İstanbul: İz Yayınları, 1982, s. 349.

Mahkemeler, çocuğa verilecek nafakanın, çocuğun mensup olduğu toplumsal sınıfa ve günlük hayat standartlarına uygun olarak belirlenmesini isteyen müftülerin talebine uymuşlardır⁵⁶.

Kocanın herhangi bir sebeple başka bir yerde bulunması nedeniyle eş ve çocuklarının geçimlerini temin etmek üzere koca tarafından bir başkası görevlendirilmekte ve bu kişi görevini yerine getirmediği takdirde kadın tarafından mahkemeye şikâyet edilmektedir. Ali Paşa Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı kadın kocası Abdulvahap'ın yedi sene önce bir başka yere gittiğini ve gitmeden önce de Mehmet Dede adlı kişiyi kendisinin nafaka ve kisvesi için günlük dört akça vermekle görevlendirdiğini belirtmiştir. İki sene boyunca toplam 24 esedi gurus aldığı halde kalan dönemde kendisine para vermediğinden şikâyetçi olmuştur. Mehmet Dede ise Ayşe'nin kocasının kendisini görevlendirdiğini fakat iki senenin sonunda dönmezsem “eşim benden talâk-ı bâin ile mutlaka olsun” dediğini belirtmiş, durum şahitlerden sorulduğunda onlar da Mehmet Dede'yi doğrulayınca Ayşe muarazadan men edilmiştir⁵⁷.

Yoksul halkın ihtiyaçlarına cevap verilmeye çalışıldığı halde kolay kazanç peşinde olup herhangi bir özürleri olmadığı halde dilencilik yapan kadınlar da vardı. Eski dilencilerden kasap karısı Fatma, kızı Ayşe, Kasımpaşalı Hanım adında üç kadın bunlardandı. Herhangi bir organlarında arıza olmadığı ve ihtiyaçları da olmadığı halde sürekli olarak insanların iyi niyetini suiistimal etmekteydiler. Birçok defalar tutularak zindana konularak bundan sonra dilencilik ile çarşı ve pazarlarda işsiz dolaşmamak üzere kendilerine tembih olunmuşken bir türlü akıllanmamışlardı. Bunun üzerine asesbaşı ve subaşı marifetleri ile yakalanarak zindana konulup bir süre sonra da çavuş gözetiminde Bursa'ya sürgüne⁵⁸ gönderilmişlerdi. Bunların Bursa'da oturtulup İstanbul ve civarına tekrar dönmelerine izin verilmemesi konusunda 1761'de ferman gönderilmiştir⁵⁹.

4. Yaşlılar

İslâm aile hukukunda nafaka, eş nafakası, çocuk nafakası, ebeveyn nafakası, akraba nafakası olmak üzere dörde ayrılır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere nafaka borçluları koca, ata, evlatlar ve yakın hısımlardır⁶⁰.

Ebeveyn nafakasında iş yapamayacak durumda olan ya da bakıma ihtiyaç duyan kişiler çocuklarından ya da akrabalarından nafaka talebinde bulunabilmekteydiler. İmâret-i İsâ Bey Mahallesi'nde oturan Raziye adlı kadın,

⁵⁶ Judith E. Tucker, “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslâm Hukukuna Göre Annelik”, *Modernleşmenin Eşeğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zılfi, Çev. Necmiye Apay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 235.

⁵⁷ BŞS B 143 70b.

⁵⁸ Sürgün cezasının infazı için gönderilecek yerin mesafesi suçun büyüklüğüne göre değişmekteydi. Ayrıca sürgün masrafının devlet tarafından karşılanmasından dolayı birbirine yakın yerler seçilmekteydi. Örneğin İstanbul'daki suçlular için Bursa, Bursa'daki suçlular için de İstanbul sürgün yeri olarak tercih edilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

⁵⁹ BŞS B 176 48b.

⁶⁰ Aktan, “İslâm Aile Hukuku”, s. 407.

başka bir geliri olmadığından büyük oğlu Mehmet üzerine nafaka takdir edilmesi için mahkemeye başvurduğunda kendisine günlük altı akça nafaka takdir edilmiştir⁶¹.

Erkek çocuk sayısının birden fazla olduğu durumlarda bazen tüm çocuklar üzerine ebeveyn nafakası taktir edilmiştir. Ahmed Paşa Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı kadın gelir kaynağının olmaması nedeniyle Hacı Süleyman ve Hacı Hüseyin adlı oğullarının her ikisinin üzerine de nafaka talep etmiş ve mahkeme bu isteği kabul ederek her iki oğlunun üzerine de günlük üç akça nafaka takdir etmiştir⁶².

Tekye Mescid Mahallesi'nde oturan Ali adlı kişi, "...kâr u kesbe iktidarım olmamağla..." şeklindeki ifadesiyle gelir kaynağının olmadığını söyleyerek oğulları Osman, Ahmet, Mehmet ve Ömer üzerlerine nafaka takdir edilmesini istemiştir. Mahkeme, bu istek üzerine Osman'ın diğerlerine göre daha varlıklı olmasından olsa gerek günlük üç akça, diğer kardeşlerinin üzerine ise iki akça nafaka takdir etmiştir⁶³.

Bazen de bu tür nafaka talepleri karşısında çocukları, nafaka talebinde bulunan kişilerin anne ya babaları olmadığı şeklinde itirazda bulunmuşlardır. Bedreddin Mahallesi'nde oturan Mirem adlı Ermeni kadın Mirat adlı oğlunu dava ederek "ben ma'sere ve fakire olub eşeddi ihtiyac ile nafakaya ihtiyac olmagın ..." şeklindeki ifadesiyle kendisinin fakirliğinden dolayı nafakaya ihtiyacı olduğunu bildirmiş, oğlu ise Mirem'in annesi olduğunu inkâr etmiştir. Durum Ermeni tayfasından sorulduğunda "... merkum Mirat müddeiyye merkume Miremin sadrî oğludur..." şeklindeki ifadelerinden Mirat'ın Mirem'in oğlu olduğu anlaşılacak günlük üç akça nafaka takdir edilmiştir⁶⁴.

Kendilerine bakabilecek durumda olup, yaşlı ve sakat olmadıkları halde sokaklarda ve mahallelerde gezip çeşitli usullerle dilencilik yaparak halkı rencide edenlerin men edilmesi konusunda Osmanlı döneminde merkezden emirler gelmiştir. Ayrıca bulaşıcı hastalık taşıyanların şehir dışına sürülmesi ve suhtelerin tatil zamanı dışında cerre çıkmalarına ve bazı kişilerin suhte diye ortaya çıkıp Kur'an'ı hafife alarak cami ve mescitlerde aşır okumalarına izin verilmemesi 11 Muharrem 976 (6 Temmuz 1568) tarihli hükümde bildirilmiştir⁶⁵.

5. Hastalar

Dilencilikle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir konuda hastalıklardır. Hastalarla ilgili en büyük hizmet vakıf yoluyla yapılan hastaneler yani darüşşifalardır. Vakfiyelerinde zengin fakir ayırt etmeksizin herkese eşit muamele yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Buralarda çalışacak görevlilerden

⁶¹ BŞS B 145 13b.

⁶² BŞS B 150 33b.

⁶³ BŞS B 140 26a.

⁶⁴ BŞS B 144 45b.

⁶⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1992, s. 254 (Hüküm 1706).

özellikle doktorların niteliklerinden bahsederken hastalara şefkatle yaklaşmaları, ailelerinden birisiymiş gibi yakından ilgilenmeleri gerektiği belirtilmektedir⁶⁶.

Bilindiği gibi dilencilik yapanlardan bazıları kendilerinin iş göremez halde hasta olduklarını belirtmektedir. Bazen kendileri hasta olmadıkları halde çevresindekiler tarafından çaresiz hastalıkları olduğu gerekçesiyle toplumdan dışlanan ve kötü duruma düşen kimseler de olmaktadır. Osmanlı döneminde bu tür hastalıkların başında cüzam gelmektedir. Miskinlik de denilen bu deri hastalığına yakalananlar bir araya toplanmak suretiyle bir çeşit tecrit uygulanarak hastalığa karşı önlem alınırdı. 1484 tarihli bir kayda göre Kütahya'ya bağlı Sülü adlı köyden Bayezid oğlu Resul Fakih adlı kişinin cüzamlı diye adını çıkarmışlardı. Adı geçen kişi Bursa'ya getirilip döneminin ünlü doktorlarına gösterildiğinde bu tür bir hastalığının olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine adı geçen kişinin bir daha bu şekilde incitilmemesi ve ona bu şekilde davrananların susturulması emredilmiştir⁶⁷.

Cüzam türü bir hastalığı olmadığı halde devlet tarafından bakılmaları ve hiçbir işte çalışmadıkları halde her türlü gereksinimlerinin devlet tarafından karşılanmasından dolayı bazı kimseler Miskinler Tekkesinde kalmak için kendilerini hastaymış gibi göstermekteydiler. 1792'de Bursa'da Miskinler Tekkesi'nde sakin miskinlerden Hasan, cüzam hastası olmadığı halde "Ben cüzam marazına müptela ve miskinim" diye bir kolayını bularak Miskinler Tekkesi'ne şeyh olmuş ve berat almıştır. Burada bulunan miskinlere birçok kötülüklerde bulunduğu şikâyet edilerek görevinden alınmış yerine Giritli İbrahim oğlu Hasan Halife'nin şeyh olması hakkında ferman gönderilmiştir⁶⁸.

İstanbul'da birçok yerde cüzamlar için miskinler tekkeleri vardı. 1792'de Üsküdar'da Cüzamlar Zaviyesi'nde Şeyh İbrahim oğlu Ali ve Mustafa oğlu Bektaş, bundan önce bazı yakışmaz sözler söyledikleri ve yolsuz işler yaptıklarından dolayı şikâyet edilmişlerdi. Bunun üzerine Üsküdar naibinin ilâmı ile Bursa zaviyesinde oturmaları için Bursa'ya gönderilmişlerdi. Bu durumdan dolayı ailesinin sefil olduğu ve bunun tekrar edilmeyeceğine ilişkin olarak kardeşi Mustafa kefil olduğundan Şeyh Ali'nin serbest bırakılmasına ilişkin olarak ferman gönderilmiştir⁶⁹.

Miskinler ile ilgili olarak vereceğimiz son örnek ise Atıcılar ile Yıldırım arasında oturan miskinlerle ilgilidir. Burada oturan miskinler haramzade ve hırsızlardan fazlasıyla sıkıntı çektiklerini dile getirerek Kayabaşı'nda bulunan miskinler meskeninde oturmak istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca kendilerine bir kethüda nasbı talep ettiklerinden şehir kethüdası Mahmut Çelebi mahkemeye

⁶⁶ Ömer Düzbakar, "Charitable Women and Their Pious Foundations in the Ottoman Empire: The Hospital of the Senior Mother, Nurbanu Valide Sultan", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, 5/10, October 2006, s. 11-20.

⁶⁷ BŞS A 4 6a.

⁶⁸ BŞS B 101 6b.

⁶⁹ BŞS B 84 111a.

gelerek Ahmet adlı kişinin bu iş için uygun olduğunu belirtmesi üzerine 1551’de buradaki miskinlerin başına kethüda olarak görevlendirilmiştir⁷⁰.

Tıpkı miskinlerde olduğu gibi dilencilerin başına da bir kethüda atanmaktaydı. Devletin dilenmeye izin verdiği kişiler bu işi gelişigüzel yapamazlardı. Başlarındaki kethüdanın denetimi altındaydılar. Dilenciler kethüdasının görevi dilenciler arasında adaletle hükmetmek, bunlardan konulan kurallara inat ve muhalefet edip, şirret ve şekavet edenlerin bu türlü davranışlarını engellemektir⁷¹. Geçimlerini kendileri sağlayamadıklarından dolayı dilencilik yapmalarına izin verilen kimselere cer kağıdı verilmirdi. Devlet, elinde bu kağıt olmadan dilenen kimselere ve dilencilere başbuğ tayin edilen kimselerin para karşılığında bu kağıdı temin etmelerine izin vermezdi. Ayrıca görevlilerden ellerinde cer kağıdı olup dilenmeye hakkı olanların da engellenerek rencide edilmemeleri istenmiştir. Dilencilerin denetim ve kontrolleri kadıların yönetimi altındaki subaşaların yetkisi dahilindeydi. Subaşaların emri altında çalışan “dilenciler başbuğu” adı verilen görevli ise dilencilerin hukukunu koruduğu gibi başıboş bırakılmadan sürekli olarak denetim altında tutulmalarını sağlardı⁷².

Bu haliyle devlet dilencileri adeta bir “duacı esnafı” gibi kabul etmekteydi. Evliya Çelebi de dilencileri esnaf olarak kabul etmekte ve sayılarının yedibin kişiye ulaştığını belirtmektedir. Dilencilerin geçit törenlerini “Her birinin bir softan hırkaları, ellerinde çeşitli bayrakları, başlarında latif ve sırmadan sarıkları olduğu halde ‘Ya Fettah’ mübarek ismiyle bütün körler, birbirinin omuzlarına yapışıp, kimi topal, kimi kambur, kimi felçli, kimi saralı, kimi elsiz ve ayaksız, kimi çıplak, kimi eşeğe binmiş bir hengame ile dua edip bir ağızdan ‘Allah Allah, amin’ dedikleri vakit sesleri göğe varırdı. Bu tertip üzere dilencilerin şeyhi Alay Köşkü dibinden geçilen yerde durup padişaha hayır dualar eder, bahşişe mahzar olunca durmayıp giderler” şeklinde anlatmaktadır⁷³.

6. Sosyal Yardımlaşma Kurumları

6.1. Vakıflar

Dinî gayelerle kurulan vakıflar sosyal hayat üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu kurum, fakir ve yoksulları kalkındırması, onların ekonomik ve malî güçlerini desteklemesi, sosyal durumlarının iyileşmesine yardımcı olmaya

⁷⁰ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, I, s. 388.

⁷¹ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, I, s. 388.

⁷² Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 210-211.

⁷³ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, II, Çev. Zuhuri Danişman, İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınevi, 1969, s. 225. Milattan önce 9. yüzyılda Omiros devrinde dilencilik, herhangi bir sanat gibi önemli bir meslek durumundaydı. Bundan dolayı dilenciler zümresinin de bir kadrosu vardı. Bunun sebebi ise dilencilerin hem maddi hem de manevi sahalarda temizlik işçisi sayılmasıdır. Yemeklerde, özellikle ziyafetlerde kendilerine verilen diğer şeylerle odaların temizlenmesine sebep olduğu gibi, dilenenlerin duaları da manevi temizlik sebebi kabul edilmişti”. Zeki Tekin, “Osmanlı Döneminde Dilencilik”, *Osmanlı*, 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 570.

çalışması ile toplumsal hayatta küçümsenmeyecek bir hizmeti de yerine getirmiştir.⁷⁴

Mahalle halkının birbirine karşı sorumluluğu vakıf geleneğinde de göze çarpmaktadır. 17. Yüzyıl'da Bursa'da bulunan 811 vakıftan 302'sinde fakirlere - özellikle mahalle fakirlerine- yardım şartını vakfiyelerde görülmektedir. Buna göre vakıflardan, ihtiyaç sahibi kimseler, dul ve yetimler, fakir ulema, sâlih, fakir Müslümanlar, hakimın seçtiği muhtaç kimseler yararlanmışlardır. Bu tür kişiler bazen vakıf bir evde kira ödemededen oturmuşlar, bazen bir vakıftan elbise ve giyecek yardımı almışlar, bazen de bir vakfın yıllık gelir fazlasına ortak olmuşlardır⁷⁵.

Osmanlı vakıf geleneğinde yemek pişirilmesi ve dağıtımına yönelik vakıflar önemli bir yere sahiptir. Türk toplumunda, halkın yedirilip içirilmesi, fakirlerin doyurulması hükümdarların yerine getirmesi gereken görevler arasındadır. Bu nedenle birçok hükümdar ya verdikleri şöenlerle veya kurdukları imaretlerle halkın, özellikle de fakirlerin doyurulmasına çalışmışlardır. İslamiyet'in yardımlaşma anlayışının da desteklediği bu özellik, Osmanlı toplumunda son derece gelişmiş, bunun sonucunda da devlet adamları ve halktan zengin kimseler büyük halk mutfakları sayılan imaretler inşa ettirmişlerdir. Bazen imaretlerden, imaret çevresinde yaşayan mahalle sakinlerine de yemek gönderilmiştir⁷⁶.

İmaret kuramayacak güçte olan vatandaşlar da bu yardımlaşmaya katılmış, belirli gün ve gecelerde yemek pişirilip dağıtılması amacıyla vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı toplumunda sosyal dayanışmanın en güzel örneklerinden birini oluşturan yemek pişirilip dağıtılması hizmeti vakfiyelerde, it'am-ı taam adıyla geçmektedir. 17. yüzyılda Bursa'da 76 adet it'am-ı taam vakfı kurulmuştur. Bu vakıfların oranı %9.4'tür⁷⁷.

Osmanlı'nın yardım eli Mekke ve Medine fakirlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, kuruluş döneminden itibaren Haremeyn denilen Mekke ve Medine beldelerine, "surre" veya "surre-i hümâyûn" adları verilen alaylar vasıtasıyla çeşitli yardımların gönderildiği bilinmektedir. Osmanlı padişahları arasında ilk defa Çelebi Sultan Mehmet Anadolu ve Suriye yolu ile Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervanı ile bu iki şehrin fakirlerine dağıtılmak üzere surre adı ile bir miktar para göndermiştir⁷⁸.

İslam inancında mukaddes topraklar olarak bilinen Mekke ve Medine fakirlerine, Bursa'da kurulan 160 vakıftan pay gönderilmesi için vakfiyelerde çeşitli şartlar mevcuttur. Bu şartlar arasında; Mekke'de bulunan ve adları belirtilen

⁷⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2004, s. 127.

⁷⁵ Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 138.

⁷⁶ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilge Yayınevi, 1994, s. 311.

⁷⁷ Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 140.

⁷⁸ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, II, Haz. F. Reşit Unat, M. A. Köymen, Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 551.

şeyh efendilere,⁷⁹ Mekke, Medine hafızlarına,⁸⁰ Medine’de oturan fakirlere,⁸¹ ayrılan vakıf gelirlerinin, emin bir kişi aracılığıyla gönderilip Mekke, Medine fakirlerine taksim edilerek dağıtılması⁸² gibi koşullar yer almıştır.

Günümüzde dilencilerin dilenmelerine gösterdikleri en büyük sebeplerden biri de yolda kaldıkları, evlerine gidecek paralarının olmadığıdır. Osmanlı döneminde çeşitli sebeplerle yolda kalıp, yaşadıkları yerlere geri dönemeyen kişiler de düşünülmüştür. Şehir çevrelerinde veya dışında, ıssız bölgelerde, yol kenarlarında kurulan zaviye, ribat ve derbent türü yapıların en önemli görevleri, buldukları çevreyi şenlendirmek, işlemek, korumak, buralardan geçen devlet görevlisi, yolcu, tüccar, gezgin ve misafirleri ağırlayarak onların yiyecek ve barınmalarını sağlamaktır⁸³. Bunun yanında yeni bir han, kervansaray, zaviye, ribat vb. kurumlar kuran kişiler vakfiyelerinde buralarda kalan, gelip geçen kişilerin yedirilip içirilmesine yönelik şartlar koymuştur.

Derviş İbrahim b. Mehmed adında biri, Bursa dışında kurduğu zaviyeyi, vakfettiği akarlarla tam bir zirai merkez ve çiftlik durumuna getirmiştir⁸⁴. Vakfiyesinde, elde edilen gelirleri zaviyede kalan dervişlere şart eylediği gibi buradan gelip geçenlerin gözetilmesini ve imkânlar dâhilinde zaviyede pişen yemeklerden bu kişilere dağıtılmasını da istemiştir⁸⁵.

Elhâc Yusuf b. Hıdır adlı kişi de Bursa yakınlarındaki Tepecik köyünde inşa ettirdiği hanı, gelip geçen yolculara ve burada kalanlara vakfettiğini bildirmiştir⁸⁶. Karaçelebizade Mehmed Efendi b. Hüsameddin de İnegöl’de bulunan mülk ormanını, daha önce babasının Aksu köyünde yaptırmış olduğu hanlara gelen yolcuların tâmiye yani yemek masrafları için vakfetmiştir.⁸⁷

6.2. Esnaf Sandıkları

Arapça bir kelime olan ve “kardeşim” anlamına gelen “ahi” kelimesinden adını alan bu teşkilatın üyeleri arasında kardeşlik ve dayanışma çok önemli bir yer almıştır. Anadolu’da göçebe kültüründen şehir kültürüne geçişte bir vasıta olan ahilik, her iki kültürün de benimsediği ahlaki değerlerle bütünleşmiştir.⁸⁸ Ahiler,

⁷⁹ Örnek vakfiyeler için bakınız: BŞS B 186 11 b-12 a.

⁸⁰ BŞS A 201 250 a.

⁸¹ BŞS B 66 34 a.

⁸² BŞS B 60 15 a-b; BŞS B 56 72 a-b.

⁸³ Barkan ve Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 139-143.

⁸⁴ Zaviyelerin zirai merkez olarak teşkilatlanması ve tarımsal girişim alanları konusunda bakınız: Barkan ve Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I*, s. 140.

⁸⁵ Derviş İbrahim b. Mehmed vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 625/84/81.

⁸⁶ Elhâc Yusuf b. Hıdır vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili B 64/207 b*.

⁸⁷ Karaçelebizade Mehmed Efendi vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/205/181.

⁸⁸ Ahi kelimesinin Türkçe cömert, eli açık demek olan “akı” dan geldiği de ileri sürülmüştür. Ahilik teşkilatının karşılığı olarak Batıda ilk zamanlarda “confrerie” adı verilen teşkilatlar yer almıştır M. Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Devleti’nin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, Osmanlı, 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 393-395.

bir sanat ve meslek topluluğu olmakla beraber, asıl iktisadi niteliklerinden ziyade dinsel, sosyal ve politik değerleri özünde toplayıp bir araya getirme ve cömertlik, muhtaçlara yardım, zulüm görenleri koruma gibi yönleriyle tanınmışlardır.⁸⁹

Ahi teşkilatının Osmanlı Devleti esnaf ve sanatkârları üzerindeki etkileri 15. yüzyılın ortalarından sonra azalmıştır. Esnaf, önceleri toplandığı dergâh ve zaviyeleri yavaş yavaş terk ederek loncaları oluşturmaya başlamıştır. Ahiliğin zayıflamaya başladığı bu dönemden sonra, devletin uyguladığı merkeziyetçi politikaya ayak uydurabilen, her an yönetimin denetim ve gözetimine açık, üst yöneticileri Sultan'ın "Berat-ı Şerif"i ile atanan lonca teşkilatı doğmaya başlamış ve daha sonraki yıllarda iyice güçlenerek esnaf ve sanatkârlara egemen olmuştur⁹⁰.

Loncalar, Avrupa'daki benzerleri gibi, üyeleri ve aile efradı için hastalık, evlenme, doğum, iş kurma, işsizlik, ölüm gibi birtakım sosyal risklere karşı aynı ve nakdi yardım sağlayan dayanışma sandıkları kurmuşlardır. Her lonca kurduğu "Orta Sandığı" veya "Teavün Sandığı" adı verilen yardım sandıklarıyla sosyal yardımlar yapmıştır. Orta veya teavün sandıklarının gelir kaynakları yani sermayesi, öncelikle, geleneklere göre belirli zamanlarda (her hafta veya her ay) lonca mensubu esnaftan (işçi ve işverenlerden) eşit miktarda (işçi ve işveren için gelirinin yüzde biri oranında) alınan aidatlardan oluşmuş, daha sonra, yapılan bağışlar da gelir kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselenler için yapılan merasimlerde alınan para ve harçlar (mesleki terfilerde ustalar tarafından verilen paralar) da sandığa gelir olarak kaydedilmiştir.⁹¹ Ayrıca esnaf loncalarının idarecileri yönettikleri fonların bir bölümünü, ticaretlerini genişletmek veya atölyelerini büyütme istedikleri halde bu konuda gereken kaynaklara sahip olmayan ustalara maddi yardım biçiminde kullanabiliyorlardı. Ustalar tarafından alınan borç, belirlenen bir süre sonunda geri ödenmek zorundaydı ve alınan borç miktarına %1 oranında faiz eklenmekteydi. Bir üye öldüğünde, eğer ailesinin elinde yeterli miktarda para yoksa defin masrafları yine bu yardım sandığından karşılanmaktaydı. Denilebilir ki, bu tam anlamıyla bir karşılıklı yardımlaşma hizmetidir. Hastalık, işsizlik ve yoksulluğa karşı bir sigorta gibi işlemektedir.⁹²

⁸⁹ Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitât Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1951, s. 48

⁹⁰ Bilindiği üzere, dergâh ve zaviyelerde ancak Müslüman esnaf toplanabilmekte; bu açıdan özellikle İstanbul'un fethinden sonra çoğalan gayrimüslim esnafla mesleğe ait hususları konuşmak, kararlar almak ve bunları uygulamak mümkün olamamaktaydı. Yine, dergâh ve zaviyelerdeki merasim de zamanın gereklerine uymamaya başlamıştı. Bu sebeplere dayanarak, esnaf çarşının özel bir yerinde merasimsiz toplanmaya, sanata ait hususları görüşmeye başlamıştır ki; dini rengin hakim olduğu zaviyelere karşılık, bu loncalar -tabiri yerinde ise- tamamıyla laik birer meslek teşekkülü haline gelmiştir. Ayrıca, ahilik, imparatorluğun uyguladığı merkeziyetçi politika ve biraz da gizliliğe dayanan kendi teşkilatlanması nedeniyle, yönetimin uyguladığı idari sisteme ayak uydurmayarak giderek zayıflamaya başlamıştır. Ferit Hakkı Saymen, "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Hareketleri ve Yeni Temayülleri", *IHF*, XVIII/ 3-4, İstanbul 1953, s. 1071.

⁹¹ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, ss. 590-593.

⁹² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 355.

7. Sonuç

Günümüzde dilencilerin büyük bir çoğunluğunun çocuk, kadın, yaşlı ve hastalardan oluştuğu dikkate alınarak bu çalışma dört merkezde toplanmıştır. Buna göre;

Osmanlıda çocuk hakları daha anne karnındayken başlamaktadır. Çocukların en büyük hakkı yaşama hakkı olup ıskat-ı cenin adı verilen kasten çocuk düşürme yasaklanmıştır. Çocuklar, daha anne karnındayken ölen babasının mirasçısı olabildikleri gibi ebeveynlerinin ölümü halinde tebenni adı verilen bir tür geçici evlatlık ya da koruyucu aile diyebileceğimiz bir sistem geliştirilerek çıkılmıştır. Bunun yanında üvey anne ya da babalarının şiddetine maruz kalırlarsa derhal koruma altına alınmışlardır.

Oryantalistlerin büyük bir çoğunluğunun savunduğu gibi Osmanlı kadını toplumda düşük bir statüye sahip olmamıştır. Kendi iradeleri ile haklarını mahkemede savunmuş, hatta sıkıntılarını Divan-ı Hümayun'a kadar iletebilmişlerdir. Her türlü ihtiyaçları kocaları tarafından karşılandığı gibi ev işlerini yapmak ya da çocuğunu emzirmek zorunda dahi bırakılmamışlardır. Mahkeme tarafından kadınlara nafaka sadece boşanma halinde değil, eşlerinin evi terk etmesi veya evin masraflarını karşılamaması halinde de bağlanmıştır.

Osmanlıda yaşlılara hürmete, bakıma muhtaç olduklarında onlarla ilgilenmeye büyük önem verilmiştir. Türk-İslâm geleneğinin bir parçası olarak geniş aile tipinde erkek çocuklardan büyük olanlar evlendiklerinde ayrı bir eve çıkarken en küçükleri anne ve babasının yanında kalarak onların bakımlarını üstlenmiştir. Ailede anne ve babaya hürmette kusur etmek hem günah hem de büyük ayıp sayılmıştır. Tüm bunlara rağmen aile yaşlılarına sahip çıkmıyorsa yaşlılar mahkeme yoluna başvurarak çocuklarından ya da akrabalarından nafaka talebinde bulunabilmiştir.

Hastaların tedavileri için vakıflar yoluyla darüşşifalar yapılmış buralarda görev yapacak olan kimseler itinayla seçilmişlerdir. Darüşşifalar zengin fakir ayrımı yapmaksızın herkese hizmet sunmuştur. Cüzam türü hastalar bir araya toplanarak bir çeşit tecrit uygulaması yapılmış ve Miskinler Tekkesi oluşturulmuştur.

Osmanlının sosyal yardımlaşma kurumlarının başında kuşkusuz toplumsal hayatta birçok faydaları olan vakıflar gelmektedir. Bu yolla Mekke ve Medine fakirlerine kadar yardım eli uzatılmıştır. Ayrıca ahiliğin bir uzantısı olan loncaların kurdukları “Orta Sandığı” veya “Teavün Sandığı” adı verilen yardım sandıkları lonca mensuplarına zor durumda kaldıklarında önemli yardımlarda bulunmuştur.

Savaş, salgın hastalık, isyan gibi çeşitli sebeplerle yaşanan göç beraberinde hızlı bir kentleşmeyi getirmiştir. Bu durum yoksulluk ve suç olgusundaki artış için uygun bir zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda zengin ve fakir arasındaki uçurum da iyice artmıştır. Toplumu oluşturan fertler arasında gelir dağılımındaki

adaletsizlik insanları ötekileştirmeye başlamıştır. Kendi kabuğuna çekilen gruplar aslında karşı tarafa içten içe nefret duymuş ve bu kutuplaşma zaman içinde artarak haksız kazanç yolları daha cazip hale gelmiştir. Bunlardan biri de insanların iyi niyetini suiistimal ederek yapılan dilenciliktir. Osmanlıda dilencilik bir meslek, dilenmekte bir geçim yolu olarak kabul edilmemekle birlikte alınan tüm tedbirlere rağmen zor durumda kalan kimseler devletin kontrolü altında dilencilik yapabilmıştır. Başlarındaki kethüdaları ile adeta birer “duacı esnafı” gibi değerlendirilmişlerdir. Halkın dini duygularını istismar ederek rahatsız eden, dilencililiği kolay para kazanma yolu olarak seçen kimseler cezalandırılarak buldukları yerden sürgün edilmiştir. Sürgün edilirlerken de aile bağlarının kopmasına neden olmamak için işlenen suçun büyüklüğüne göre genelde buldukları yerlere yakın sürgün mekânları seçilmiştir. Bunda kuşkusuz sürgün yerine gidinceye kadar tüm masraflarının devlet tarafından karşılanması da etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 3. baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Ahmet el Sarabassy, “Evlilik, Aile Planlaması ve İslâmiyet”, *Aile Araştırmaları 6, Nüfus ve Aile Planlaması*, Derleyenler, Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Belma Tokuroğlu, Ankara: A.A.K. Yayınları, 1991, s. 260-280.
- Aktan, Hamza, “İslâm Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara: A.A.K. Yayınları, 1992, s. 396-433.
- Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma-Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 1-12.
- Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Barkan, Ö. L., Meriçli, E., *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Başol, Samettin, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Biçki, Doğan, *Küreselleşme Sürecinde ‘Mekansal Yarıлма’ ve ‘Kentsel Yoksulluk’ Olgusunun Kurumsal ve Uygulamalı Bir Analizi: Bursa-Işıktepe Örneği*,

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950.

Bursa Şer'iyye Sicilleri(BŞS) A 4; A 201; B 56; B 60; B 66; B 75; B 77; B 84; B 101; B 112; B 116; B 140; B 143; B 144; B 145; 147; B 148; B 150; B 151; B 285.

Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1988.

Daşcıoğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

Düzbakar, Ömer, *XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Şehir Merkezindeki Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Düzbakar, Ömer, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V/5, Bursa 2003/2, s. 97-108.

Düzbakar, Ömer, "Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.: 6, Bursa 2004/1, s. 87-95.

Düzbakar, Ömer, "Abortion in the Islamic-Ottoman Legal Systems", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, 5/9, April 2006, s. 28-38.

Düzbakar, Ömer, "Charitable Women and Their Pious Foundations in the Ottoman Empire: The Hospital of the Senior Mother, Nurbanu Valide Sultan", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, 5/10, October 2006, s. 11-20.

Düzbakar, Ömer, "The Image of the Turkish Women in Orientalists' Travel Boks From the "Others" Point of View", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Kaygı*, Sa. 10, Bahar 2008, s. 145-155.

Ener, Mine, "Religious Prerogatives and Policing the Poor in Two Ottoman Contexts", *Journal of Interdisciplinary History*, XXXV/3, (Winter) 2005, s. 501-511.

Evliya Çelebi, *Seyehatname*, (Çev. Zuhuri Danışman), II, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969.

Gerber, Haim, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", Çev. Hayri Erten, *S. Ü. İ. F. D.*, Sa. 8, Konya 1998, ss. 327-343.

Kaan, Enver, *Kur'an ve Sünnete Göre Zekât*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, İstanbul: İz Yayınları, 1982.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.

Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, I-II, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4519-4520.

Kur'an'ı Kerim

Kurt, Abdurrahman, "İslâm'ın Koruyucu Aileye Bakışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/6, Bursa 1994, s. 177-186.

Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.

Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, II, Haz. F. Reşit Unat, M. A. Köymen, Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercümesi*, V, çev: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969, s. 182-183.

Nebhan, M. Faruk, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Çev. Servet Armağan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Okay, Cüneyd, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", *Osmanlı*, 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 496-508.

Orman, Abdel Rahim, *İslâm Kültüründe Aile Planlaması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001.

Özbek, Nadir, "II. Abdühamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darulhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, CLXXXII, 1999, s. 75-84.

Özbek, Nadir, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, (Nisan) 1999, s. 34-43.

Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Sarıkaya, M. Saffet, “Osmanlı Devleti’nin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, *Osmanlı*, 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 393-395.

Saymen, Ferit Hakkı, “Türkiye’de Sosyal Sigortaların Gelişme Hareketleri ve Yeni Temayülleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVIII/3-4, İstanbul 1953, s. 1067-1098.

Şimşek, H. Ahmet, *İslâm’da Zekât Müessesesine Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Talas, Cahit, *Sosyal Ekonomi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.

Tekin, Zeki, “Osmanlı Döneminde Dilencilik”, *Osmanlı*, 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 570-581.

Toksarı, Ali, “Dilencilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1994, s. 298-300.

Tucker, Judith E., “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye’si ve Filistin’inde İslâm Hukukuna Göre Annelik”, *Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zılfı, Çev. Necmiye Apay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 222-240.

Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994.

Uludağ, Süleyman, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994, s. 300.

Ülgener, Sabri, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1951.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Vakfiye Defteri, Nu. 625/84/81; 588/205/181

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976/1567-1569), I, Ankara: T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1992.

Yıldırım, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayını, 1996.